

G'ARB OLIMLARI ASARLARIDA IJTIMOYIY DAVLATCHILIK TARIXINING YORITLISHI

*Yunusxo'jayev Habibulla Zafar o'g'li,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
<https://orcid.org/0009-0004-0455-3507>*

ОСВЕЩЕНИЕ ИСТОРИИ СОЦИАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ТРУДАХ ЗАПАДНЫХ УЧЕНЫХ

*Юнусходжаев Хабибулла Зафар угли,
Свободный соискатель Ургенчского государственного университета*

ILLUMINATION OF THE HISTORY OF SOCIAL STATEHOOD IN THE WORKS OF WESTERN SCIENTISTS

*Yunuskhoyayev Habibulla Zafar ogli,
Independent researcher of Urgench state university*

Annotatsiya. Muallif maqolada Inson va uning manfaati ijtimoiy siyosatning nafaqat obyekt, balki ijtimoiy tizim yaratuvchisi, barcha ne'matlar va xizmatlar iste'molchisi hamdir. Insonlarning o'zaro ijtimoiy munosabatda bo'lishlari, muloqot qilishlari, fikr almashishlari, moddiy ne'mat yaratishari va baham ko'rishlari murakkab ijtimoiy jarayonlar tizimini vujudga keltirishini ta'kidlagan.

Kalit so'zlar. G'arb, tarixiy-madaniy, iqtisodiy-siyosiy, ijtimoiy, siyosat, Platon, Aristotel, Demokrit, axborot, resurs, risk, g'oya.

Аннотация. В статье автора Человек и его интересы являются не только объектом социальной политики, но и творцом социальной системы, потребителем всех благ и услуг. Он подчеркнул, что социальное взаимодействие людей, общение, обмен идеями, создание и совместное использование материальных благ создают систему сложных социальных процессов.

Ключевые слова. Западный, историко-культурный, экономико-политический, социальный, политика, Платон, Аристотель, Демокрит, информация, ресурс, риск, идея.

Annotation. In the author's article, Man and his interests are not only the object of social policy, but also the creator of the social system, the consumer of all benefits and services. He emphasized that people's social interaction, communication, exchange of ideas, creation and sharing of material wealth create a system of complex social processes.

Keywords. Western, historical-cultural, economic-political, social, politics, Plato, Aristotle, Democritus, information, resource, risk, idea.

KIRISH. Inson va uning manfaati ijtimoiy siyosatning nafaqat ob'ekti, balki ijtimoiy tizim yaratuvchisi, barcha ne'matlar va xizmatlar iste'molchisi hamdir. Chunki, inson ijtimoiy mavjudot bo'lib, moddiy ne'matlarni yaratadi va o'zi ulardan foydalanadi, qolaversa, boshqa ehtiyojmand insonlarga ham yetakazadi [1]. Insonlarning o'zaro ijtimoiy munosabatda bo'lishlari, muloqot qilishlari, fikr almashishlari, moddiy ne'mat yaratishari va baham ko'rishlari murakkab ijtimoiy jarayonlar tizimini vujudga keltiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Ushbu mavzu yuzasidan M.O.Kosven, Aristotelning "Siyosat" asari, F.Gegel, Tomas Robert Maltus, G.Spenserning "Ijtimoiy statistika", I.Kant, J.Stiglis, E.Reklyuning "Boylik va qashshoqlik" asarlaridan foydalanilgan.

NATIJALAR. Ijtimoiy siyosat va himoya tizimining tarkibiy qismi bu, ijtimoiy hayotdir. U kundalik hatti-harakatlarning o'ziga xos paradigmasi bo'lib, uning mohiyati tarixiy-madaniy, iqtisodiy-siyosiy va etnik-konfessional kontekstdagi insonning kundalik turmush tarziga daxldor voqea – hodisalar, jarayonlarni aks ettiradi.

MUHOKAMA. "Ijtimoiy" so'zi defnitsiyasiga ta'rif beradigan bo'lsak, ushbu tushunchaning ijtimoiy-siyosiy mazmunini bilish zarur. «O'zbek tilining izohiy lug'atida»: "Ijtimoiy – [arabcha – jamoa, jamiyatga oid]: birinchidan, inson va jamiyat hayotiga oid. Masalan, ijtimoiy tuzum. Ijtimoiy taraqqiyot. Ijtimoiy ishlab chiqarish. Ikkinchi ma'nosi esa jamiyatdagi tabaqa, sinf va shu kabilarga

mansublikni belgilovchi"[2] so'z sifatida ta'riflangan va tavsiflangan. Shunga ko'ra "ijtimoiy" deganda ob'ektiv olamda sodir bo'lgan va bo'layotgan barcha voqelik va hodisalarning inson va jamiyatga tegishli bo'lgan tomonlari tushuniladi. Ijtimoiy so'zi jamiyatni tashkil etish va uni harakatga keltirish, ya'ni rivojlantirish va taraqqiy ettirish mexanizmlarini o'z ichiga qamrab oladigan omillaridan biridir. Shu sababli jamiyatning rivojlanishi va taraqqiy etishi ko'p hollarda uning ijtimoiy tabiatiga bog'liqdir. Jamiyatda sodir bo'ladigan narsa va hodisalar qanchalik darajada ko'pchilikning maqsadiga mos kelsa, ularning ehtiyojlarini qondirsa, u shunchalik ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Bunday holat esa mavjud jamiyatning taraqqiy etishiga va uzluksiz ravishda rivojlanib borishiga yo'l ochib beradi[3].

Ijtimoiy hayot jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlam vakillarining turmush tarzi va ularning xatti harakatlarining mushtarak tizimi bo'lib, u turli hodisalarga nisbatan ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida yuzaga keladi. Ya'ni, kundalik hayot bu keng va tor doiradagi muloqotlar, oilaviy va jamoaviy munosabatlar hamda tadbirlar, shaxsiy kundalik turmush, kasbiy faoliyat va bo'sh vaqtni unumli o'tkazish kabilarni o'z ichiga oladi. M.O.Kosvenning fikricha, u "keng jamoatchilik, omma, ya'ni aholi ko'pchilik qatlamining o'zaro shaxsiy, ijtimoiy munosabatlari, umumiy maqsadlari asosidagi ixtiyoriy faoliyatidir"[4]. Umuman, ijtimoiy hayot va davlatning ijtimoiy siyosati muhim voqelik sifatida e'tibor qaratish muhim.

Insoniyatning uzoq yillik evolyusiyasi shundan guvohlik beradiki, jamiyatda insonlarning munosib turmush kechirishi, ijtimoiy hayotga oid qarashlarning ilk kurtaklari, inson va jamiyat rivoji bilan bog'liq turli masalalar g'arb mutafakkirlari ijodida farovon jamiyat qurish va davlatchilik masalasi bilan uyg'un tarzda vujudga kela boshlagan. Bunday jamiyat qurish to'g'risidagi dastlabki qarashlar qadimgi Yunonistonda dastlab Platon, Aristotel, Demokrit tomonidan qayd etila boshlagan. Jumladan, Platon jamiyatdagi ijtimoiy tengsizliklarning kelib chiqish sabablarini aniqlashga harakat qiladi va adolatli ideal davlat qurish haqida mulohaza yuritadi[5]. Aristotelning "Siyosat" asarida insonning erkin yashash huquqi kishilik jamiyatining adolat va qonun ustuvorligi asosida tashkil etilishi orqali ta'minlanishi lozimligi qayd etiladi. Jamiyatni boshqarishda qonunlarning to'g'ri va adolatli bo'lishiga alohida e'tibor beriladi[6].

Ijtimoiy taraqqiyotni falsafiy jihatdan yoritib berishda nemis faylasufi F.Gegelning alohida o'rni bor. Jahon tarixing umumiy qonuniyatga bo'ysungan holda rivojlanib boruvchi bir butun jarayon deb tushungan Gegel: "...ijtimoiy taraqqiyot bu takomillashmaganlikdan yanada takomillashish sari olg'a qarab harakatlanishdir. Taraqqiyot - bu zaruriyatga bo'ysunuvchi qonuniy jarayondir. Jahon tarixi Sharqdan G'arbg'a qarab yo'nalgan bo'lib, bunda Yevropa jahon tarixining muqarrar tugashi, Osiyo esa uning boshlanishidir[7]", - degan. Shu bilan bir qatorda u ijtimoiy taraqqiyotni cheksiz davom etadigan jarayon sifatida qaragan holda, "Taraqqiyotning cheksizligi bu qarama-qarshiliklarning umumiy ifodasidir. Cheksiz taraqqiyot bu qarama-qarshiliklarni hal etish emas, balki uni ifodalashdir[8]", - degan fikrni bildirgan. Gegel jamiyatda taraqqiyot mavjudligini tan olgan bo'lsada, ammo uning substratini "Mutlaq ruh" belgilaydi degan g'oyani ilgari surgan.

O'rta asrlarda bu borada Tomas Robert Maltus 1798 yilda o'zining shahar aholisini shakllantirishda qonuniy tajribaga oid ishlarida ijtimoiy rivojlanishning ziddiyatlarini tabiat qonunlari orqali tushuntirgan. T.Maltus "ijtimoiy progressiyaning mashhur qonunini shakllantirish, ya'ni aholi sonining o'sish mamlakat taraqqiyoti bilan nomutanosib ravishda sodir bo'lsa, u holda ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan yashash vositasi faqat arifmetik ravishda o'sadi, bu farq ortiqcha aholining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Aholining ko'pligi va mahsulotlar taqchilligi bilan muqarrar ravishda yetishmovchilik ham kengayib boradi. Natijada, kambag'allik yuzaga kelib, u jamiyatning ijtimoiy tuzilishining atributi emas, balki insoniyat mavjudligining universal vositasi kabi juda tez tarqaladi. Biroq, ortiqcha aholi esa epidemiyalar, ocharchilik va urushlar sababli birinchi navbatda nobud bo'ladi" deb, ta'kidlagan.

G.Spenser esa ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamini ijtimoiy hodisa, deb hisoblagan. U o'zining "Ijtimoiy statika" nomli asarida tengsizlik jamiyatning o'sishi va tabaqalashuvi bilan birga paydo bo'lishini va jamiyatdagi aholining o'sib borishini doimiy jarayon ekanligini ta'kidlagan. "Mukmmal insonlarning o'zi yo'q, ba'zilar ijtimoiy hayotning turli qiyinchiliklariga moslashadi, ba'zilar esa moslasha olmaganliklari sababli hayotda muvaffaqiyatga erisha olmaydilar"[9], degan fikrni ilgari surgan. Chunki mazkur olimlar davlatning ijtimoiy siyosatida erkinlik masalasiga davlat ijtimoiy-siyosiy turmush tarzining muhim aspekti sifatida qaraydi hamda unda qonun ustuvor bo'lishini ta'kidlaydilar.

Jumladan, nemis faylasufi I.Kantning "kimningdir erkinligi boshqa bironing erkinligiga soya somasligi lozim" degan fikri tadqiqot mavzuumizga ham to'la mos keladi. Aslida bunday yondashuv

jamiyatda yaratilgan qonunlarda o‘z aksini topishi muhimdir. Chunki, har qanday jamiyatning barqarorligi uning o‘sha jamiyat manfaatlariga mos keluvchi muayyan qonunlar asoslanishiga bog‘liqdir. Davlat, Kantning fikriga ko‘ra, “...huquqiy me‘yorlarga bo‘ysunadigan insonlarning birlashmasidan boshqa narsa emas. Davlatni esa kimnidir shaxsiy qarashlaridan xoli qonun tartibga soladi. Huquqiy davlat tuzilishining yaxlit g‘oyasi shu yerda tugashi kerak”[10].

Ijtimoiy siyosat xususida taniqli olim J.Stiglis o‘zining “Globallashuv: havotirli yo‘nalishlar” asarida shunday yozadi: “u yoki bu xalqning globallashuv jarayonidan qanday ne‘matlarni tatib ko‘rishi asosan milliy hukumatning faoliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Ko‘pchilik bozor iqtisodiyoti jarayonida davlatning rolini oshirishni yetakchi g‘oya deb hisoblaydi. Ular bir narsani hisobga olishni istamaydilar, bozor munosabatlari qonuniyatining o‘zi barcha ijtimoiy muammolar yechimini o‘z joyiga qo‘yadi. Davlatning zimmasida esa tengsizlik, ishsizlik, atrof-muhitning ifloslanishi kabi muammolarni hal etish asosiy bo‘lib qolishi kerak”[11].

XIX asr o‘rtalaridan e‘tiboran G‘arbda egalitaristik oqim vakillari K.Marks, F.Engels va E.Reklyular kapitalistik jamiyatdagi tengsizlikni tanqid qilganlar, bunday ijtimoiy tengsizlikni hatto ijtimoiy yovuzlik, muayyan turdagi taqsimot munosabatlarining oqibati deya ta‘rif berganlar. Ijtimoiy tengsizlik, bu ishlab chiqarish munosabatlaridagi ortiqcha qiymat deb hisoblaganlar[12].

E.Reklyu o‘zining “Boylik va qashshoqlik” asarida jamiyatda tez-tez sodir bo‘luvchi ijtimoiy tengsizlik va kambag‘allikni o‘ta qashshoqlikdan farqini qayd etar ekan, uning fikricha, muhtoj va kambag‘allar faqat o‘zining asosiy ehtiyojlarni qondira oladiganlardir. U jismoniy mavjudlikni saqlash uchun zarur bo‘lgan minimal vositalarni hisoblab chiqqan. Minimalga to‘g‘ri kelganlar kambag‘al, to‘g‘ri kelmaganlar esa qashshoq hisoblangan. E.Reklyu kambag‘allikni butunlay yo‘q qilish uchun sanoat va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini teng taqsimlash zarur, deb hisoblaydi[13].

Z.Bauman, U.Bek, M.Kastels kabi olimlar shakllanayotgan yangi dunyoga ehtimoliy, axborot, resurs va risklar nuqtai nazaridan yondashish muhimligini ta‘kidlaganlar. Ularning fikricha, jamiyatda ijtimoiy hyotni to‘g‘ri tartibga solish, tenglik g‘oyalari Yevropaning barcha mintaqalarida aniq tamoyil sifatida emas balki, hayotiy zarurat tufayli vujudga kelgan. Ijtimoiy birdamlikni ta‘minlash uchun kimnidir majburlash, kuch ishlatish va kimgadir ta‘sir o‘tkazish shart emas. Yana bir xulosa shuki, g‘arbda shakllangan tenglik va adolat g‘oyalari keyinchalik inson huquqlari va erkinliklarining boshqa yo‘nalishlari rivojini ham ta‘minlaganligini kuzatish mumkin.

XULOSA. Alohida ta‘kidlash lozimki, mamlakatdagi ijtimoiy himoya samaradorligini oshirish va ijtimoiy sohadagi islohotlarni kuchaytirish faqatgina kompleks yondashuvlar orqaligina amalga oshirilishi mumkin. So‘nggi yillarda mazkur sohalarda salmoqli sa‘y-harakatlar amalga oshirildi. Ularga yangi ish o‘rinlari yaratish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, qishloq joylari va qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, qishloq joylarda infratuzilmani takomillashtirish, sog‘liqni saqlash, kasb-hunar ta‘limi va tarbiyasini yaxshilash hamda iqtisodiy migratsiya kiradi. Bu sohalarda oxirgi yillarda amalga oshirilayotgan ijobiy o‘zgarishlar mamlakatimizning uzoq muddatli strategik maqsadi – ijtimoiy davlatni shakllantirish va rivojlantirish dasturining muhim qismi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Теория и методика социалмной работы: Краткий курс / Под ред. В.И.Жукова. –М.: Союз, 1994. -С. 15.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида (2006-2008) // <https://ziyouz.uz/durdon-toplamlar/uzbek-tilining-izohli-lugati/>
3. Шермаңов И. Ўзбекистоннинг мустақил ижтимоий тараққиёти ва унинг ривожланиш тенденциялари // ЎзМУ хабарлари, №1/6, 2016. – Б. 101.
4. Косвен М.О. Семейная община и патронимия. – Москва.: Наука, 1963.
5. Қаранг: Платон. Собр.соч. В 3-х т.Т.2. -М.: Наука, 1970. – 468 с.
6. Қаранг: Аристотел. Поэтика. -Л.: 1927. -642 с.
7. Гегел Г.В.Ф. Философии истории, Соч., –М.: «Мысль»,1974.- С.54,98.
8. Гегел Г.В.Ф. Наука логики. В 3-х томах. Т.1. –М.: «Мысль», 1970.- С 304-305
9. Спенсер Г. Социальная статика. Изложение социальных законов, обуславливающих счастье человечества.- СПб.- 1906.- 261 с.
10. Кант И. Собрание сочинений: В 8 т. Т. 6. М., 1994. С. 242–243.
11. Стиглис Дж. Глобализация: тревожные тенденции. М. 2004. – С. 11.
12. Маркс К., Энгелс Ф. Сочинения. — изд.2-е. — М.: Политиздат. -Т.16.-1960.- С.827.
13. Реклю Э. Богатство и нищета.- М.- 1906. – С. 33.